

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина

СЕКТОР
СМБЛИОГР

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 73
(19604)
2022 чылдың
сентябрь 28
среда

Хүннүң үнери — 06:38
Ажары — 18:27
Хүн дурту — 11:49

Садар өртээ
хостуг

12+

Инек азыраарының итали аргазы

/ Арат-фермер Степан Монгуш.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

“Изиг шугум”: айтырыглар болгаш харыылар

Россияның эрге-ажыктарын камгалаары-биле база чурттуң чоннуң айыыл чок чоруун хандыар сорулгалыг чарлаттынган долу эвес мобилизацияже бистиң республикавыстан база курлавырда шериг оолдарны кыйгыртып турар.

\ 3-кү арында

Эркул Чулунов — хөгжүмчү энениң салгалы

Чоокта чаа, август айда, найысылал Кызылга 4 дугаар делегей чергелиг “Азия төвүндө хөөмей” деп фестиваль болуп эрткен. Аңаа аңгы-аңгы регионнарның төлээлери кээп киришкен.

\ 9-кү арында

224824

тонна мал чеми сентябрь 23-түң байдалы-
биле көдээ ажыл-агыйларда белеткеттинген.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында Чедип алганы спортчу чедишкиннери дээш «Тыва Республиканың Хартыга мөгези» деп хүндүлел атты

Начын Каадырович Моңгушка – «Тыва» спорт школазы» Тыва Республиканың күрүнө бюджеттиг албан чериниң национал «Хүреш» талазы-биле тренинге тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2022 чылдың сентябрь 22
№ 281

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты

Людмила Петровна Малаховага – Тыва Республиканың Бии-Хем кожуун чагыргазының Аныяктар херектери, культура болгаш спорт талазы-биле килдизи муниципалдыг казна албан чериниң специализинге тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2022 чылдың сентябрь 22
№ 282

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы база Бии-Хем кожуунуң тургустунганының 90 чылдаан байырлалын таварыштыр ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле

Валерий Өпей-оолович Холчупканны – күш-ажылдың хоочунун шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2022 чылдың сентябрь 22
№ 283

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Лана Кызыл-ооловна Шырапты – Тыва Республиканың Бии-Хем кожуун чагыргазының архив ажылының талазы-биле специализин шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2022 чылдың сентябрь 22
№ 284

Тываның Баштыңының шыңгыы кичээнгейинде

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг долу эвес мобилизация эгелээн хүнден тура ук чугула айтырыгны шыңгыы хыналдага алган.

В. Ховалыг Кызыл хоорайның шериг комиссариатына чедип, кыйгыртылга талазы-биле ажилдарның кайы хире чоруп турары-биле танышкан. Республиканың шериг комиссары Демир-оол Артына база найысылалдың шеригкому Петр Ширко долу эвес мобилизацияны ханды-рар дээн даалганың күүсел-дезин Владислав Ховалыгга илеткээн. Регионнуң Баштыңы немелде «шүүрээшкinni» – мөөңнээшкinni кыйгыртып турарларның учет бижимелдерин таптыг хынаарын негээн. Муниципалитеттер кыйгыртканнарның бөлүүн хандырып турар болганда, республиканың шериг комиссариаты кижжи бүрүзүн тускай хынаар уjurлуг деп чугаалаан.

«РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлениң спикери Валентина Ивановна Матвиенко долу эвес мобилизацияны чаңгыс-даа частырыг чок эрттирерин кыйгырган. Шынап-ла, ховар специалистерни арттырар системаже кирип турарын, чижээ, ЧЭК объектилеринде ажилдакчыларны хостап база хүлээп турарының информациязын кайы хире дүрген чыып турарын илередир үе эвес-тир. Хөмүр сөөртүп, социал албан черлеринче аш-чем продукту-

лары дажып турар компанияларны, амыдырал-хандырылга бүдүрүлгелерин «куругладыр» каап шыдавас бис деп база катап чугаалаайн. Ындыг албан черлериниң кадрлар албаны чер-черлерде даңзыларны шүүштүреринге дарый киржир уjurлуг. Чижээ, Өөредилге департаментиниң специалистери ынчалган, дыңнадыгларны долдурарына база дузалашканнар. Оларның күш-ажылы болгаш харыысалгалы дээш, четтиргеним илереттим» – деп, Тываның Баштыңы бодунуң блогунда бижээн.

Долу эвес мобилизацияже кирип турар хамаатыларга дыңнадып, чыгаш, 55-ки мото-адыгжы (даг) бригада-

зының баазазына улаштыр өөредир. Мөөңнөп чыгган кижилерни региондан соңгаар дорт чорудуптар дугайында чугаа чорбайн турар дээрзин В. Ховалыг чугулалап айткан. Ынчангаш Чазак Баштыңы 55 дугаар мотоадыгжы бригада баазазында мөөңнеттинген курлавырда шериглер-биле боду хууда уjurажып четкен.

«Шупту мөөңнеттинген-нерни 55 дугаар мотоадыгжы бригада баазазында чуртта-дып турар. Ук шериг кезээ харын-даа бисте бар, оон башка өске шериг кезектерже чорудар уjurга таваржыр турган – деп, В. Ховалыг ме-деглээн. – Дайынчы байдалга төрөөн чериниң девискээринге чаңчыгар, чоок, төрөөн кижилери-биле уjurажырын чөпшээр кааны эки-дир, чүгле харын бажыңнарынче азы херек аайы-биле үндүрбес. Шериг Устав езугаар амыдыралдың эгелээни бо.

Шын «шүүрээшкinni» сагып турарын, мобилизацияга частырыглар турбаанын бодум хуумда ылавылап көөрү меңээ чугула болду. Ооң-биле кады бо чыылган оолдар-биле анаа чугаалажыры база. Оларның дайынчы хей-аъдының бедин эскердим. Бистиң эр чонувус ажылында херектерин доозар, чоок улузу дээш сагыш човаары-биле түр шөлээже

чүткүп турарлар. Оларның өг-бүлелерин кичээнгей чок арттырбазын аазадым. Коллегаларым-биле кады оларның дилеглерин, чагыгларын бижип алдымыс. Оларның саны хөй боорда, шупту чугула. Ыяш чарарындан эгелээш, ипотекага дыштанылгага чедир шупту чугула айтырыглар.

Бо чоокку хүннерде байгы аргалар-биле дуза кадарын, ук айтырыгларны шиитпирлээрин хүлээнип тур бис. нотариустуң ачы-дузанын организастадымыс, ХБАБ специалистерин чалап тур бис (ийе, бадыланчыры-биле), чүдүлге езулалдарын дээш өске-даа чүлддерни боттандырар бис.

Чээлилер, ипотека-биле холбашкан айтырыглар хөйдүр. Бригададан келген дораан Тываның девискээринде ажилдап турар банк адырларының удуртукчулары-биле уjurаштым. Россияның Банкызының сүмелери оларда бар, чүгле тодаргай кылдыныгларны дарый ажилдап кылыры чугула. Олар үнүүшкүнүг ажилга, билдиришкinner хүлээп алырынга белегин илереттилер».

Тываның Баштыңы ук чугула айтырыгның ниити удуртулгазын вице-премьер Владимир Донскихке даасканын дыңнаткан.

/ И. САНЧАТ.

Тываның школарынын Бүгү-российжи киберспортчу оюннарда киржир кылдыр чалаан

Россияның Компьютер спортунуң талазы-биле федерациязының 2018 чылдан бээр эрттирип турары школары аразына компьютер спортунуң талазы-биле «Бүгү Россияның интеллектуалдыг киберспорт лигазы» бүгү-российжи оюннарның регион чадазына киржир чагыгларны Тывада хүлээп эгелээн. Тулган дээн чыынды команда Сибирь федералдыг округка Тыва Республиканы төлээлеп, зона чадазына киржир.

Тыва Республиканың Аныяктар херектериниң талазы-биле агентилели база Россияның Киберспорт федерациязы маргылдааны республикага организастаар. Тыва Республиканың Спорт яамызы маргылдааның регион чадазын 2022 чылдың октябрь 15–24 хүннеринде оффлайн / онлайн хевирге эрттирерин дыңнаткан. А зона чадазы онлайн хевирге 2022 чылдың ноябрь 1-ден 30-ге чедир болур. Маргылдааның түңнел

кезээ 2022 чылдың декабрь 1–6 хүннеринде LAN хевирге болуп эртер.

2022 чылдың сентябрь 1-де 14 харлаан база оон өрү назылыг, 9 кижжи составтыг, школа командалары маргылдаага киржип болур.

Школачы лига программалары-биле октябрь 15–16-да «Электроннуг шыдыраа», октябрь 15–16-да – «Интернет четкизинге үени тывары», октябрь 22–23-те – «Hearthstone» база «Clash Royale» программа-биле

маргылдаалар болур. Октябрь 23-те – «Dota 2» программа-биле маргылдааны эрттирер.

Республиканың Компьютер спортунуң талазы-биле федерациядан маргылдааның дугайында тодаргай тайылбырны дараазында адрестен билип алыр: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, б. 35, тел: 8-923-543-06-36, e-mail: 17@ro.resf.ru азы Контактыда Аныяктар херектериниң талазы-биле агентилелдин бо арынында - https://vk.com/molodej_tuva?w=wall-103661883_4425

/ Бистиң корр.

“ИЗИГ ШУГУМ”: айтырыглар болгаш харыылар

Россияның эрге-ажыктарын камгалаары-биле база чурттуң, чоннуң айыыл чок чоруун хандырар сорулгалыг чарлаттыгган долу эвес мобилизацияже бистиң республикавыстан база курлавырда шериг оолдарны кыйгыртып турар болгай. Ооң-биле чергелештир шак бо мөөңнээшкинге таварышкан шериглерниң, оларның өг-бүлелериниң эрге-ажыктарына хамаарышкан хөй-хөй айтырыглар тургустунуп келгилээн. Ынчангаш чоннуң билдинмес айтырыгларына харыы бээр кылдыр 122 дугаарлыг халас телефонга “изиг шугум” бүгү чуртта, ооң иштинде Тыва-да ажылдап турар. Ук “изиг шугумга” чондан келгилээн айтырыглар, оларга каксы болгаш тодаргай харыыларны парлап үндүрер-дир бис.

Долу эвес мобилизацияже келдиришкин алгаш, шериглээн соонда, ол-ла ажылдап турган черинге катап ажылдап болур бе?

2022 чылдың сентябрь 21-ден тура мобилизацияже келдиришкин алган ажылдакчылар шериглээн соонда ол-ла ажылдап турган черинге улаштыр ажылдаар эргелиг. Ындыг улусту ажылдан үндүрбес. Ооң ажылчы олуду аңаа шериглээш, келгигеже чедир быжыглаттыгган болур.

Бир эвес ажылдакчызы мобилизацияже келдиришкин алган болза, ажыл берикчизи чүнү канчаар ужурулуг?

Бир дугаарында, ажылдакчының ажылчы олудун камгалап арттырар. Мобилизация-биле келдирткеш, шериг хүлээлгезин эрттиргеш, чанып кээрге, аңаа ажылдап турган олудунга улаштыр ажылдаар органы хандырып бээр.

Амгы үеде Россиядан дашкаар күрүнелерде турар шериг курлавырында улусту долу эвес мобилизацияже кыйгыртып болур бе?

Бир эвес РФ-тиң хамаатызы Россиядан дашкаар күрүнелерде доктаамал чурттап турар болза, ол шериг үчүдунда турбайн турар болза, ынчан долу эвес мобилизацияже кыйгыртышкынга таварышпас. Бир эвес Россиядан дашкаар күрүнелерде тур када чеде берген болза, доктаамал чурттап турар чери Россияда болгаш шериг үчүдунда турар болза, ындыг улусту долу эвес мобилизацияже кыйгыртыр.

Долу эвес мобилизация-же кыйгырткан курлавырда шериг улустуң хар-назынында кызыгаарлаашкын бар бе? Херээжен улусту ынаар кыйгыртып турар бе?

Колдунда шериг албанын эрттирип каапкан, 35 харга чедир анаа дайынчылар болгаш сержант составынче кирип турарлар, 50 харга чедир биче офицерлер, 55 харга чедир улуг офицерлерни долу эвес мобилизацияже кыйгыртыр. Ол ышкаш шериг-санаашкын специалитери дээн ышкаш чогуур мергежилдиг 45 харга чедир херээжен дайынчылар-биле чамдык шериг дужаалдарын

солуп болур, ынчалза-даа ындыглар хөй хереглетиинмейн турар. Чижээ, эмчилер оларга хамааржыр.

Мобилизацияже келдирткен кижиниң пенсия стажына шериг албанын эрттирген үези немежир бе?

Ийе. Шериг албанын эрттирген үези: келдиришкин-биле-даа, керээз-дугаар-даа, мөөңнээшкинче келдирткен дээш-даа.

Долу эвес мобилизацияже келдирткен кижини шериг кезээнче эмнер болгаш аш-чем аймаан бодунга ап болур бе?

Шериглерни аш-чем болгаш эмнер-биле бүрүнү-биле хандырып турар. Ындыг-даа болза, келдирткен кижини дүрген үрелбес аш-чем аймаан болгаш хоочураан аарыына көрдүнгөн рецепт чок ажыглаар эмнерни бодунга ап болур.

Арага аймаа болгаш күштүг эмнер ап чорууру хоруглуг.

Инвалид уруг азырап турар өг-бүлениң чаңгыс чегерикчизи болур эр кижини мөөңнээш-кинче келдирти бербес бе?

“Россия Федерациязының мобилизация болгаш мобилизацияга белеткел дугайында” (31-ФХ) Федералдыг Хоойлуда айытканы өзүгаар, кадыының байдалы-биле доктаамал хайгаарал негеттинип турар өг-бүлезинде кижигүн бар болза, азы өг-бүлезинде I-ги бөлүктүң инвалиди бар болза, ындыг эр улустуң келдириш-кинин соңгаарладыр.

Чааскаан уруг азырап турар аданы мобилизацияже кыйгыртып болур бе?

16 харга чедир уруг азырап олурар, азы өг-бүлезиниң бир-ле кижигүнүн доктаамал хайгаарап-азырап чоруур бот адаларны мөөңнээшкинче кыйгыртпас.

Ажылдакчыны мобилизация дээш шеригке келдирти берген болза, күш-ажыл керээзин канчаарыл?

Ажыл берикчизи биле ажылдакчының аразында чардынган күш-ажыл керээзин мобилизация үезинде түр када соксадыр.

Керээни түр када үскен соонда, хуусаалыг күш-ажыл керээзин чаргаш, мобилизация-биле келдирти берген ажылдакчызының орнунга өске кижини түр када ажылга хүлээп болур.

/ К. МОНГУШ белеткээн.

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР I

Кызылдың автовокзалы

Кызыл хоорайның автовокзалы – республикада кол транспорт инфраструктурасының объектизи. 2021 чылда ооң төлөвилелин ажылдап кылыр-биле 4,0 млн рубльди республиканың бюджетинден үндүргөн. Проект-смета документациязын 12 ай дургузунда тургузуп кылыр талазы-биле керээни Тудуг яамызы биле «Дорстрой-проект» КХН чарып алган.

Автовокзал тудуунга 474,2 млн хире рубль херек болурун сметада айтып каан. Ону күрүнө хуу эштежилге деп механизм-биле тудуп кылыр аргаларны Тываның Тудуг, Экономика болгаш үлетпүр яамылары тып көөр ужурулуг.

Бир шакта 100 кижини кирип болур автовокзалдың шөлү 698,9 дөрбелчин метр.

Оруктарны септээр

Кызыл хоорайның Каа-Хем биле Сукпак суурларның чамдык кудумчуларында кезек черлер автобустар халдыр оруктарның нормативтиг негелделеринге шуут дүүшпейн турар. Септээр оруктарлыг кудумчуларны тус-тузунда айтып каан.

Баш бурунгаар санаашкын-биле алырга, чүгле Каа-Хем хоорайжыттыгган суурнуң безин Горная, Малчин, Геофизическая, Аныяк, Безымянная кудумчуларында орукту септээринге 4,24 млн рубль херек.

Сукпак суурнуң Фрегатная деп кудумчузунга чүгле сөөлгү доктаам пунктун кылыр, а Каа-Хем суурга Звездочка, Лазурная, № 2 школа, Хемчик сады, Серебрянка деп хары-угда беш доктаам пунктун кылыр. Чаңгыс доктаам

пунктузун тургузарының өртээ 2,0 млн рубль болур.

Үстүнде айыттыгган ажылдарның акшаландырышкынын Орук-транспорт яамызы, Кызыл кожунуң чагыргазы 2023 чылдың бюджетинге кириерин ииштирилээр.

Чоннуң саналы-биле транспорт планнаашкыны

Маршруттуг орук четкизиниң кол документтерин кылырда, улус-чонга херектиин барымдаалаар. Ынчангаш ол-бо девискээрниң чурттакчыларындан айтырып тургаш, транспорт планнаашкыны документтерин кылып эгелээр.

Бо документтерни ажылдап кылыры безин 25,0 млн рубль болур. А оларны баш

бурунгаар шын белеткеп алырга, «Айыыл чок болгаш шынарлыг оруктар» национал төлөвилелдин хемчеглеринге киржип болур.

2019–2022 чылда Тываның Чазаа «Айыыл чок болгаш шынарлыг оруктар» национал төлөвилелге киржири-биле чагыгларны кирип турган. Ынчалза-даа транспорт планнаашкынының документтери, пассажирлер аргыжылгазының таарыштыр доктааткан тарифтери чок болганы-биле киржикчилер санынче кирбейн барган.

«Хаван чадаг» болбазын дээш...

Күс дүжерже, пассажирлер көвүдөй бээр. Ажылынче далашкан улуг кижилерге школачылар, студентилер каттыжып келир. Пассажирлер сөөртүп

турар хуу сайгарлыкчыларның транспорту улуг эвес дээрзи билдингир.

Чоокта чаа Сукпактың, Серебрянка, Дар дачаларының, Кызылдың Карбышев, Суворов кудумчуларының, МЖК болгаш аэропорт чоогунда чурттакчылар автобус чок «хаван чадаг» артып калган деп медээлер дыңналып келген.

Хөй улустуң аай-дедир аргыжар дүшкүрүлүг үелеринде Орук-транспорт яамызының специалитери кезек маршруттарның сөөлгү доктаамнарында рейдилерни чорудуп турар.

/ Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Тываның девискээринге кандаашкынныг, оът-сиген чегей бо чылда көдээ ажил-ишчилерниң кол сорулгазы – 2022–2023 чылдарның кыжында мал-маганга четчир сиген-ширбишти белеткеп алыры.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агий яамызының сентябрь 23-те берген медээлери ёзугаар алырга, мал чеминге сиген белеткелиниң планы күүсеттинген. 2022 чылда планда көрдүнгени-биле алырга, республикага ниитизи-биле 260 муң тонна мал чемин белеткээр ужурлуг. Ооң хөй кезии сиген. 5 тонна хирези силос болгаш сенаж. Сентябрь 23-те байдал-биле алырга, 224 824 тонна сиген көдээ ажил-агийларда белеткеттинген. Эрткен 2021 чылдың сентябрь 23-те республикага ниитизи-биле 251 654 тонна сиген мал чеминге белеткеттинген турган. Бо деңнээшкиден ап көөрге, мал чеминиң белеткели бо чылын эрткен чылдыындан шоолуг-ла багай эвес. Сентябрь айның сөөлгү хүннеринде агаар-бойдус кааң болгаш, сиген кезилдези ам-даа уламчылап турар. Мал чемин белеткээриниң планы бөгүнге чедир күүсеттинген, бир эвес бо күс узун боор болза, ажыр күүсеттинер деп чугаалап болур.

Кожууннар аайы-биле алырга, чижээлээрге, Бай-Тайга кожуун 15 738 тонна мал чемин белеткээр планныг. Сентябрь 23-ке чедир 14 884 тонна сигенни мал чеминге белеткеп алган. Ол дээрже планның 90 хуузу күүсеткени ол. Курлавырлат-тыгган 14 884 тонна сигенниң 13 719 тонназын хууда дузалал ажил-агийлары азы тус черниң чурттакчылары кезип белет-

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ

Курлавыр тургустунар

кээн. Мал чеминиң белеткелинден чурттакчыларның хуузууң улгатканын чоннуң хууда малының саны көвүдээни-биле тайылбырлап болур.

Барыын талакы кожууннарның аразындан Сүт-Хөл биле Барыын-Хемчик кожууннарның кыш удур белеткеп алыр ужурлуг сиген-ширбили эң-не хөй. Сүт-Хөл – 26 157 тонна, Барыын-Хемчик – 24 496 тонна. Сентябрь 23-те сан-чурагайлар-биле алырга, Сүт-Хөл – 15 100 тонна, Барыын-Хемчик – 16 336 тонна сигенни белеткеп алган. Ол дээрже планнаттыганының чартыи хире. Бөгүнге чедир бо кожууннарда белеткеттинген мал чеминиң хемчээли оон-даа көвүдээни чугаажок.

Кызыл кожууннуң мал ажилдыгылары бо чылын 27 069 тонна мал чемин белеткеп алыр планныг. Сентябрь 23-ке чедир 26 160 тонна сигенни мал чеминге курлавырлап алган. Ол дээрже планның 97 хуузу. Бо кожуун бөгүнге чедир мал чеминиң планын күүседипкени чугаажок.

Кожууннарның көдээ

ажыл-агий эргелелдеринден республиканың Көдээ ажил-агий яамызынче сентябрь 23-ке чедир кирген медээлер ёзугаар алырга, кожууннарның хөй кезии мал

чеминге сиген белеткелиниң планын 80 хуу чедир күүседипкен азы күүседириниң кырында келген. Сиген кезилдези Тыва-да уламчылап турар. Келир

кыжын малга четчир мал чеминиң курлавыры тургустунарынга ынаныш бар.

/ ТР-ниң Көдээ ажил-агий яамызының медээлеринден белеткээн.

Сентябрь 23-те байдал-биле алырга,

224 824

тонна сиген көдээ ажил-агийларда белеткеттинген.

АЖЫЛ-ИШЧИ КҮС I

Башкызынга дузалашкан

Каа-Хем кожууннуң Сарыг-Септиң 2 дугаар ортумак ниити билиг школазының 7 «в» класының өөреникчилери хоочун башкы Мария Шимитовна Оюннуң огородунда ногаа аймаан болгаш картофельди казып ажаап бергеннер.

Оолдар, уруглар хөглүг

болгаш демниг ажилдааш, хоочуннуң огородунда дүжүттү каскаш, кургаткаш, шыгжаарынга белеткеп кааннар. Огородтуң девискээринде ногаа болгаш картофель сыптарындан аштап-арыглан.

Мария Шимитовна бежен бир чыл дургузунда башкылап ажилдааш, аныяк-өскени өөредип-кижизидеринге улуг үлүүн кириген. Ооң өөреникчилери чораан кижилерниң ажи-төлүнүң ажи-төлү амгы үеде Сарыг-Септиң

2 дугаар школазында амгы үеде өөренип турар.

7 «в» класстың өөреникчилери болгаш бо класстың удуртукчу башкызы Лариса Бодаевнага улуу-биле өөрүп четтиргенин Мария Шимитовна сеткилиниң ханызындан илереткен.

Дүжүттү ажаап алган

Дүрген суурнуң бажың-интернадының ажилдакчы-

лары болгаш кадыының байдалы эки, ында чурттап турар хоочуннар бо албан чериниң дузалал ажил-агийынга ногааны болгаш картофельди чылдың-на тарып өстүрүп келгеннер.

Кадыының болгаш хар-назыының байдалының аайы-биле бажың-интерната чурттап турар кижилерге чылыг үеде ногаа тарып өстүреринге боттарының шаа-биле киржири – оларның

кадыынга эки салдарлыг.

Сентябрь айның ортаа үезиниң кааң хүннеринде олар боттарының тарып өстүрген ногаанының болгаш картофелиниң дүжүдүн казып алгаш, кургадып арыглааш, шыгжаарынга белеткээн. Бо күскү дүжүт келир кышкы үеде Каа-Хем кожууннуң Дүрген интернат-бажыңының чурттакчыларынга экологтуг арыг шынарлыг, витаминнер-биле байлак чем болур.

/ "Шынын" корр.

Инек азыраарының итали аргазы

Як-40 самолет болгаш Ми-8 вертолет-биле Кызыл – Красноярск аразына, ол ышкаш Тываның ырак-узак кожуун-нарынче пассажирлерни аргыштырып, хөй чылдарда ажылдап келген «Тува Авиа» компаниязының ужудукчу-зу Степан Монгуш хүндүлүг дыштанылгаже үнген соонда, арат-фермер кижиниң белен эвес чымыштыг ажыл-ижинче шымныгып кирген.

2015 чылда Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының «Өг-бүлө фермазы» деп программасына кирип, күрүнө деткимчезин алганының дугайында ол мынчаар сактып чугаалаар:

— Программаның негелдези езугаар 1 сая 500 муң рубль-биле көдээ ажыл-агый техниказы трактор садып алыр база бир 500 муң рубль агар санга чыдар ужурлуг. Чүгле ооң соонда арат-фермер ажыл-агыйның кежигүннеринге акшаны шилчидип бээр.

Бо бүгү негелдени күүсеткенивис соонда, биске 2 сая 400 муң хире рубль түңнүг акша-хөреңгини шилчидип берген. Ооң-биле кыштаг-хораа база инек кажаазын тудуп алганывис ол. Эттир уксаалыг герефорд инектерни өвүрдөн садып эккеп алган бис.

Каа-Хем кожуунуң девискээринге кыжын улуг хар дүжер болганындан, шээр мал хамаанчок, бода малды азырап, өстүреринге болганчок-ла берге байдалдар тургустунуп келир болгаш бир инекке онааштыр бир автомашина сигенни белеткеп алыры эргежок чугулазын фермер өг-бүлениң тус черниң чурттакчыларындан билип алганын база Степан Дуюнгарович демдегледі.

— Бо черниң хоочун малчыннары, кыжын дискер караа чедир улуг хар чааптарга, ол дээрге хар эвес-тир дээр болду. Хову, шөлдерде буга уну, чоога черлерге курлак чедир чааптарга, чүгле ынчан бүзүредим.

Ынчангаш, чижээ, 60 баш бода мал болза, 20 автомашина мал чемин белеткеп алыры чугула. Сиген хөй-ле болза эки. Ылаңгыя когурумнуг часкы

хүннерде чаш бызааларның өзүп-доругарына хоолулуг мал чемин эргежок чугула.

Бо чылын 180 дүрүг азы 55 тонна хире сигенни, дуңмаларым база чуржааттарым оолдар-биле белеткеп алдымыс.

Тарымал сиген база тарып турдус. Мында ырак эвес черде, 30 га шөлүвүс бар. Суданка деп үрезин садып алырымыска, суггат чок черге безин дыка өскөн, 1 метр ажыр үнүп келген чүве. Ийи чыл улаштыр тарып келдивис.

Көдээ ишчилерниң чымыштыг ажыл-ижинге чаңгыс дем чугула дээрзин Степан Дуюнгаровичниң өөнүң ишти, уругларының иези Айлаң-маа Монгуш эки билір. Орай кежээ одардан келир инек кадарчызынга изиг аъш-чемни белеткээр, кыштаг бажыңны чылдыр одаар дээш ажыл-ла хөй деп күзелдир-биле чугаавысты деткип, хөөрей-дир.

— Кадарчы кижиге дем-биле ыяап-ла херек. Кызылдың аэропортунга ужудукчу мергежилдик ажылдап чораан өөм ээзи, 2015 чылдан тура көдээ ажыл-агыйже кирип, ада-иезиниң кылып чораан ажыл-ижин уламчылаар деп баарга, мен база эжимни деткип, кады чорупканым ол.

Чогум кайывыс-даа бичии тургаш-ла, мал ажылын эки билір, ада-иевистиң мал-маганын кадаржып, дузалажып чораан болгаш, улуг дыка бергедезш-киннерге таварышпадымыс.

Кыштың соогу, чайның изии дээр эвес, инек малды хүннүң кадарып үндүрер болгай. Аал-коданга арткан херээжен кижиниң үлүг-хуузу база эвээш эвес. Кадарчыга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар. Кыжын болза, изиг аъш-чемин кылып алган олурар, чайгы үеде мал-маганы база кадаржыр.

Одарда инектеривисти кады хайгаарап көрбүшаан, ыт-кады чыып, кулчалап-даа чоруур бис. Бо черниң чараш агаар-бойдузун дураннап көрүп чоруурга, магалыын канчаар боор.

Эттир уксаалыг герефорд инектер сүткүр эвес дээр, ол шынга дүүшпес. Бо чылын инектер шору төрөөн болгаш ак черни— өреме, ааржы, быштак

/ Кышкы кажаага 46 аңгы өрээлдерни кылганын тайылбырлап турары.

болгаш саржагны элээн хөйү кылып, белеткеп алдымыс. Бо рынок үезинде көдээ черде амыдырал черле кижиге ажыктыг. Боду-ла кызып ажылдаар болза, ажы-төлүңге-даа белеткеп бээр, үнгөн-кирген чонун-даа хүндүлөптер аштыг-чемниг болур.

Кожа чыдар аалдарда аныяк өг-бүлелер тыва Чактың программалары-биле мал-маганын тудуп чорлар. Оларга арга-сүмевисти берип, арга-дуржулгавысты дамчыдып берип чоруур бис.

Арат-фермерлерниң ортун оглу Дыгыл, чурагайлыг үе-шагдан чыда калбас, бурунгаар көрүштүг аныяк кижиге болгаш инек малды азыраар, тударының аргаларын интернет четкилеринден билип алгаш, ада-иезинге айтып берип турар. Ооң түңнелинде 45 гектар черни долгандыр кажаалап алыр бодал төрүт-түнгенин Степан Монгуш улуг өөрүшкү-биле медегледі.

— 45 га черни долгандыр херимнээр, чагыларны олурткаш, сывырындак демирлер-биле куржап, кажаалаар ажылдарны чорудуп турар бис. Ооң иштинге бода малды одарладыр аңгы-аңгы шөлдер турар. Амгы үениң негелде-

зи-биле ток кожуп каан «электрилик кадарчы» деп арга-биле инектерни аңаа кадарар. Өдөк бөлөрдө, сиген кезерде, өскээр чардыкпас, бода мал уунда оъттап турар, ырадыр база кайнаар-даа барбас, кончуг эптиг арга болуп турар.

Оон башка инектер 4–5 км. черге ырадыр оъттап чоруй баар, улустуң тарып алган сулазын, тараазын-даа саза басып, чип кааптар таварылгалар туруп кээр болгай.

Бистиң баш бурунгаар санап турарымыс-биле алырга, ниитизи-биле 6 хире «көзенек», шөл турар ужурлуг. Бир «көзенекке» бода малды 18 хире хонук оъткараар. Ооң соонда өске шөлчө оъткарып үндүрүптер. Он хонганда баштайгы шөлдүң сигени база өзүп үнүп кээр. Мындыг эптиг арга кадарчы кижиниң ажылын оранчок чиигедип турар. Ооң-биле чергелештир, ол кажаалап алганымыс 45 гектар шөлгө аңгы-аңгы сигеннерниң үрезиннерин тарып өстүрер бодалдыг мен.

Инектерниң кышкы кажаазына, аңгы-аңгы өрээлдерни, азы көзенектерни аңгылай тудар, малдың өдөөн арыглаарына эптиг байдалдарны тургузар талазы-биле, даштыкы

» 45 га черни долгандыр хериминээш, «электрилик кадарчы» деп арга-биле инектерни аңаа кадарар.

күрүнениң көдээ ажыл-агый адырында чедишкенин боттандырап саналды база-ла оларның оглу киригенин ачазы чугаалады.

— Кышкы кажаага аңгы-аңгы өрээлдер кылып алган бис. Инектеривис аңаа шуут өөренип, чаңгыга берди. Ооң кол сорулганы — инек мыяа аштаар ажылды чиигедири.

Инектер кажааже кирип олургаш-ла, боттарының көзенектеринче кире бээр, бодунуң өдөөн таптай басып, бот-боттары үскүлөжип, кылаштажып турбас. Оглувустуң биске тайылбырлааны-биле алырга, бо дээрге инек азыраарының итали аргазы болур.

Мында шупту 46 өрээл бар. Дөртөн ажыг инектиң өдөөн үр-даа болбас, бир шак ажыг аштаар-дыр мен — деп, аал-коданның ээзи, эрес-кежээ кижилерниң бирээзи Степан Монгуш демдегледі.

Арат-фермер ажыл-агыйлыг өг-бүлениң келир үеде кол сорулганы—инек ээдин болбаазырадыр, ону ыштааш, садып-саарып алыр бичежек дериг-херекселди, ооң-биле чергелештир, колдуунда сиген чиир, мангалица деп венгр уксаалыг хаваннарны база азырап, өстүрүп эгелээр болур.

/ Мерген Ондар.
Ада ТЮЛЮШТҮҮҢ тырт-тырган чуруктары.

Парлалга конференциязы

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг сентябрь 27-де 19.00 шакта парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа Тываның журналистери республиканың моон соңгаар хөгжүп-сайзыраарынче угланган ажил-агыйның түңнелдери, мурнунда салдырган сорулгаларының дугайында болгаш чонну дүвүредип турар чидиг айтырыгларын В. Ховалыгга салган.

В. Ховалыгның журналистер-биле ужуражылганын "Тува 24" телеканал дорт эфирге "ВКонтакте" социал четкиге дамчыткан. Парлалга конференциязының дугайында «Шынның» дараазында үндүрүлгезинден номчуп болур.

/ Бистиң корр.

Тывага тудугжуларның ийиги шуулганы болуп эртер

Тыва Республиканың эрге-чагыргазы сентябрь 30-де Кызылга II тудуг шуулганын организастан эрттирер. Енисей Сибирин хөгжүдөр корпорация – шуулганын оператору. Шуулганын офлайн база онлайн хевирге, ensib.ru сайтыга дорт дамчыдар.

Шуулганын пленарлык кезең болгаш тудуг рыноктарының хөгжүлдезинге, республиканың тудуг адырын хөгжүдөр күчүзүнге база таарымчалыг хоорай хүрээлелин тударынга хамаарышкан стратегия сессияларның ажылын онлайн чурумдан көрүп болур. Чуртталга тудуу биле туризм адырында инвестиция болгаш бурунгаар депшилгелиг төлөвилелдер роуд-шоуларын дорт дамчыдылгага көргүзөр.

Тудуг шуулганы – 2022-же үжөн ажыг спикерлерни, эрге-чагырга органның, күрүне хөгжүлдө институттарының, биче болгаш ортумак бизнес субъектилериниң, адыр аайы-биле эксперттериниң чүс хире төлээлерин чалаан.

Тыва Республиканың I тудуг шуулганы 2021 чылдың октябрь 14–15-те болуп эртен. Москва, Красноярск, Абакан, Кызыл, Иркутск, Самара база Санкт-Петербургтан, күүсекчи эрге-чагырганың адыр аайы-биле органның удуртукчуларындан дээш тудуг адырының 30 ажыг эксперттери ук хемчегге киришкен. Тудуг шуулганының дамчыдылганын 800 ажыг кижиге көргөн.

ТЫВАНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ХУУДА ПРОГРАММАЗЫ

Хөгжүлдениң ажыл-ижи

Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасында мурнады күүседир сорулгаларның бирээзи – автомобиль орук четкизин сайзырадыры. Регионнуң социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедеринге республиканың иштинге орук-транспорт комплекзин дүргедери эргежок чугула апарган. Ынчангаш эки шынарлыг болгаш айыыл чок оруктарның тудуунче кичээгейни угландырып, республиканың орук четкизин сайзырадырынга эвээш эвес хемчээлдиг капитал салышкыннарны кирип келген.

Тываның иштинге болгаш оон дашкаар автомобиль шимчээшкиниң кол дамыры Р-257 федералдыг оруктуң ажаалда-тежээлдезин болгаш септелгезин "Восток" кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел чорудуп турары билдингир болгай. Бо автооруктуң ниити узуну 600 километр ажыг. Бо ажил берге-даа болза, "Восток" ниитилелдиң ажилдакчыларының хүн бүрүдө чорудуп турар чаңчыл болган ажылы.

Чаңчыгып калган ажылындан аңгыда, "Восток" кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасын

ужуп үнер дилинзең чаартып алгытканы, Улуг-Хемни кежир 1963 чылда туткан Кызыл хоорайда автотранспорт көвүрүүн быжыглап, аай-дедир ийи-ийи, ниитизи-биле дөрт дилиндектиг кылдыр чаартып алгытканы. Бо улуг көвүрүгнү чаарты тутканы чаа көвүрүглерни тударынга «Востоктуң» инженер-техниктиг ажилдакчыларынга болгаш ажилчыларынга канчаар-даа аажок үнелиг арга-дуржулга болган. Ол арга-дуржулганы Тожуда Тоора-Хем хемни кежилдир көвүрүгнү тударынга ажыг-лаан.

Тоора-Хем кежир көвүрүгнү тудуу 2020 чылдың март айда эгелээш, халдавырлыг аарыг коронавирус дээш өске-даа шаптараазынар

кыры-биле дыка чараш агаар-бойдустуг черлер-биле шөйлүп чоруткан. Алызы барып, бо орук автотуризмниң оруу апар. Республикага туризмни сайзырадыры Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасының сорулгаларының бирээзи болгай. Бо орукту дургаар туризмниң баштайгы биче объектилери туттунуп эгелээн. Кызыл – Тоора-Хем автомобиль оруун эки шынарлыг болгаш айыыл чок орук кылдыр тудар талазы-биле ажилдар республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасында көрдүнгөн.

"Восток" кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдиң ажил-чорудулгазы автооруктар ажаалдазы, көвүрүглер болгаш оруктар тудуу-биле кызыгаарлаттынмас апарган. Ниитилелдиң материал-техниктиг баазанын быжыгларынче, ону амгы үениң машина-техниказы-биле чепсеглээринче улуг кичээгейни угландырып келген. Бо чаартыкчы ажил-херектерге бүдүрүлгө бодунуң капитал салышкыннарын кириген, республика болгаш федералдыг бюджеттер дээш өске-даа акша-хөреңги дөстөрүндө деткиишкinnerни алган.

Тудуг тууйбузун, демир-бетон ооргалары дээш өске-даа тудуг материалдарын "Восток" ниитилелдиң бодунуң тудуг материалдарының заводунга кылып үндүрер арга тургустунган. Эң ылаңгыя тууйбуну Хакасиядан аар өртек-биле садып турган болза, ам боду бүдүрүп үндүрүп турар. Оң түңнелинде тудуг материалдарының бот-үнези элээн чиигээн. "Восток" ниитилел бодунуң заводунга тудуг материалдарын бүдүрүп үндүрүп турар апаргаш, чуртталга бажыңнарын тударының программаларына база кирип эгелээн.

Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүл-

дезиниң хууда программасының угланышкыны-биле чуртталга тудуунуң 5 төлөвилелин Чеди-Хөл кожуунуң төвү Хову-Аксы суурга, хоорай чергелиг Каа-Хем суурга болгаш Кызыл хоорайның «Спутник», «Москва», «Иркутск» микрорайоннарга боттандыраары планнаан. Кызыл хоорайның мурнуу микрорайоннарына чуртталга бажыңнарын тударының төлөвилелдеринге "Восток" КХН киришкен.

Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасының планы эзугаар 442,24 муң дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын ниити комплекстиг кылдыр 2025 чылга чедир тудары көрдүнгөн. "Восток" КХН бо төлөвилелге база кирип турар. Ниитилел боду тудуг материалдары бүдүрүп үндүрер материал-техниктиг баазалыг апарганда, Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасын боттандыраарына чедишкinnerниг киржириниң шупту арга-шинэ бар.

Республикада улуг күчүлүг бүдүрүлгелерниң бирээзи "Восток" кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел 1989 чылда асфальт-бетон холумаа бүдүрер болгаш оруктар септээр кооператив кылдыр тургустунган. Сергей Уюсовтуң шудургу организаствыг ажил-чорудулгазының түңнелинде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда программасын боттандыраарына эвээш эвес улуг-хуузу кирип турар улуг бүдүрүлгеге кылдыр сайзыраан.

Сергей Уюсов Тываның үндезин чурттакчызы, 1953 чылда Чадаана хоорайга төрүттүнгөн. Чолаачылап, тудугжулап ажилдап чораан. Кызылдың автотехникумун, Сибирьниң технологтуг институтун бот-өөредилгелиг дооскан. Ол – өг-бүлелиг, алды ажы-төлдүг ада.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

кончуг күженишкinnerниг кирип келген. «Востоктуң» ажилдакчыларының боттандырган болгаш амгы үеде боттандырып турар төлөвилелдери республиканың моон соңгаар хөгжүлдениң кончуг чугула. Оларны боттандырган тудугжуларга база өске-даа эртем-мергежилдиг кижилерге чоргаарланып болур. Ол дээрге Тываның "агаар эжи" найысылал Кызыл хоорайның аэропортуна самолёттар хонар болгаш

турза-даа, тудуг ажилдарын улуг дыка оожумнатпайн, 2022 чылдың май айда дооскаш, ажылгалга кириген. Тожунуң социал-экономиктиг хөгжүлдениң бо көвүрүг кончуг чугула ужур-дузалыг болуру чугаажок. Ырак-узак, чедери берге деп санадып турган Тожуда Тоора-Хем суур биле найысылал Кызыл хоорай аразына орукка чоруунуң үези, оожум-на дизе, 7–8 шак. Кызыл – Тоора-Хем автомобиль оруу хемнер-суглар уну, тайга-сыннар

Бии-Хем кожуун 90 харлаан

Сентябрь 24-те Бии-Хем кожуунун 90 харлаанынга тураскааткан байырлыг хемчеглер албан-организацияларның байырлыг чыскаалындан эгелээн. Туранның төп кудумчузун таварты болган парадка 1000 ажыг күш-ажылчы чон киришкен.

Тываже кирер оруктун хаалгазы болган Бии-Хем кожуунун төөгүзү скиф үезинден эгелээш, бо хүннерге чедир кайгамчык байлак. Тывага бир дугаар ажиттыгган школа база бо кожуунда – Туранның төвүнде турар школа ыраккы 1885 чылда ажиттыгган. Делегейде алдаржаан "Хааннар шынаазы" – Аржаан-1, Аржаан-2 болгаш Чинге-Тей база ол кожуунун девискээринде турар болгай. Бо базырыктардан тывылган алдыннар хамыкты кайгатпышаан. Тываның Чазак "Хааннар шынаазы" Бүгү-делегейниң камгалалдыг өнчүзү кылдыр ЮНЕСКО-же кириер ажилдарны чорудуп турар.

Кожуунун эң кол байлаа – интернационалчы, эп-найыралдыг, ажил-агыйжы бөдүүн чону. Олар төрзүн кожуунунун 90 харлаан юбилейин шудургу күш-ажылы, чедишкуннери-биле төлөптиг уткааннар. Чазак Даргазы Владислав

Ховалыг кожуунун юбилейинге тураскааткан байырлыг хуралга чыгып келген чонга байырын чедиргеш, Тыва күрүнени тургузарынга улуг үлүг-хуузу кириген кижилерниң бирээзи, Бии-Хемниң төлээзи болур Иннокентий Сафьяновтун ады Тываның төөгүзүнчө киргенин, ук кожуунун амгы үеде кончуг дүрген өзүп-сайырап турарын демдеглээн. Хууда сайгарлыкчылар саны чылдан чылче немежип, малдың сүдүндөн, эьдинден чем аймааның кылыгылары көвүдөп турары, үндүрүг төлөвиринден кирген орулгазы эки өзүлдегил болганы, кожуун девискээринде чаа-

гайжыдылгага хамаарышкан беш улуг төлөвилелди боттандырып турары, туризмни сайзырадыр дээш "Тайга" станциясында улуг хемчээлдиг чаартылгаларны чорудуп турары, Сесерлигге чаа культура бажынының тудуу дээш өске-даа бурунгаар хөгжүлдиг кылдынып турар ажилдарны Чазак Даргазы чугаалааш, кожуунун чыгып келген чонунга шудургу күш-ажылы дээш четтиргенин илөрткен. Ол-ла хуралга шылга-рааннарга шаңнал-макталды тывыскаан.

ТР-ниң Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле кожуунун архив ажилдакчызы Лана Шырап,

"ТАР-ның 100 чылы" юбилейлиг медаль-биле күш-ажылдың хоочуну Валерий Хөлчүкмаа шаңнадып, "Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы" атты Людмила Балаховага тывыскаан. Оон аңгыда, Бии-Хемниң төп кожуун эмнелгезинге дүрген эмчи дузазы чедирер В класстың автомашиназының сертификатын кожуунун эмчилеринге тывыскаан. Кожуунун 90 чылынга тураскааткан байырлыг хурал Тываның алдар-аттыг артистериниң солун концерти, оюн-тоглаазы-биле доозулган.

БИИ-ХЕМНИҢ УС-ШЕВЕРЛЕРИ

Ол хүн байырлыг хемчеглер аразында өглер мөөрейи, ус-шеверлерниң кылыгыларының, күскү дүжүттөн, кат-чимистен дузаан, хайындырган аьш-чем болгаш малдың ак чеминден бүдүрген чем аймааның делгелге-ярмарказы болган. Ус-шеверлер аразында Сесерлиг сумузунун чурттакчызы Алдын-оол Седен-оол идепкейлиг кижип, бодунуң холу-биле кылган ус-шевер ажилдарын чонга делгеп, бараалгаткан. "Алдын холдуг" ус-шеверниң чажындан тура кылып чорууру аът эзерин болгаш ыяштан кылган аңгы-аңгы бажың херекселдери, өске-даа ажилдарын чыылган чон сонуграп, садып ап турган.

Өөк суурнуң чурттакчызы Танаа-Херел Ойдууаа

бодунуң холу-биле кылып турары тыва хөгжүм херекселдерин делгеп салган. Ол бир дугаар хөгжүм херекселин 16 харлыында чазап кылган. Боду алызындан хөгжүм херекселдеринге ойнавышаан, ырлаарынга база сундулуг. Бо хүнде ооң кылган хөгжүм херекселдеринде ойнап, ыр-шоорун бараалгадып чоруур ансамбльди тургускаш, ында-мында концерттерден чыда калбайн, кижип турар. Кожуунунун 90 харлаанынга тураскааткан делгелгеге билдингир мастер кылган ажилдарының чүгле эвээш кезиин – чадаган, игил, хомусту делгээн. А херек кырында шевер холдуг мастер ыяштан эт-сеп болгаш алгы-кештен янзы-бүрү кылыгыларны база кылып турар. Мурнунда чылдарда өөреникчилерге тыва хөгжүм херекселдерин чазаарынга кичээлдерни эрттирип турган болза, ам кадынының аайы-биле ону чорутпайн турар.

Байырлалга тураскааткан өске-даа солун хемчеглер хөй болгулаан. Чоннуң үрде манааны, Тывага эң-не баштай көжүп келген орус хамаатыларга тураскааткан парк ырак-чооктан келген чоннуң чыгыр кол чери болур дээрзи билдингир. Амдыызында ында чедир кылыр ажилдары ам-даа доозулбаан. Парктың байырлыг аядыышыны бо чылдың ноябрь айда болур.

Г. Г. КҮНЗЕТ, К. МОНГУШ.

Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруу.

| ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ |

Кадыкшыл – кижиниң бодунуң холунда

Онкология дээрге-ле айыылдыг болгаш айыыл чок ыжыктар тыптыр аарыг болур. Колдуунда ону рак деп адап турар. Ук аарыгдан чок болуп турар кижилер саны ийги черни ээлеп турарын специалисттер дыңнадып турар. Ооң дугайында баш удур чугаалаары коргунчуг аарыг. Бир эвес ук аарыгны баш удур хемчээп ап, профилактика ажилдарын чорудар болза, аарыгның тыптып болгу дег байдалдарын эвээжеди болур. Чогум-на ону болдурбас дээш, чүнү канчалза эки чүвөл деп айтырыгга харыылап бээр-биле, Каа-Хем кожуунун төп эмнелгезиниң онколог эмчизи Каролина Кара-ооловна Тончай-оол-биле чугаалаштывыс.

Каролина Тончай-оол Каа-Хем кожуунун Бүрен-Бай-Хаак суурга төрүттүнген. Ол 2019 чылда Амур облазының медицина академиязын чедишкунниг дооскаш, улаштыр-ла онкология специалисти болуру-биле ординатураны доозуп алган аныяк эмчи. Ол амгы үеде Каа-Хем кожуунун төп эмнелгезинде онколог эмчи болуп ажилдап турар.

– Рак аарыгларын бол-

дурбас дээш кандыг хемчеглерни чорудуп турарыл?

– Бир-ле дугаарында, онкологияны болдурбас деп бодаар болза, кижиниң чурттап турар байдалын болгаш бодалдарын өскерттир апаар. Бодунуң кадыынга тоомча чок болуп, эмчилерниң баш удур янзы-бүрү аарыгларын болдурбазы-биле чорудуп турар шинчилгелерин херекке албас кижилер аравыста бар.

Ниити аарыглар эмчилери болгаш өске-даа тускай эртемниг специалистерниң ажылы болгаш оларның рак аарыгларынга кичээнгейи дээрге-ле онкологияны болдурбазының бир чадазы болур. Ындыг-даа болза чурттакчы чон база боттарының кадыкшылын кичээнгейге ап, үргүлчү хынадып, үе-шаанда бодунуң хоочу аарыгларын кедеретпейн, үзе эмнедип чоруур болза эки. Бис чогум-на ук аарыгны болдурбас дээш эвес, а тыптып келген рак аарыгларын эмнээр сорулгалыг бис. Онкологияны баштайгы чадазында илөредип алыры чугула. Ынчан ону үзе эмнептериниң барымдаалары хөй.

– Ук аарыгны тодарадып алырда, чүнү кылырыл?

– Онкология аарыгларын тодарадыры-биле дараазында шинчилгелерни кылып турар. Херээжен улус гинеколог

эмчиге хынадып, УЗИ, рентген азы компьютер томографиязы база оон-даа өске чогуур шинчилгелерни эртер.

– Ыжыкты эге чадазында тодарадырынга, онкологтардан өске эмчилерни немей өөредери негеттинип турар бе?

– Терапевт эмчилер чүгле өөренир эвес, а пациентилер-биле профилактика кылдыр үргүлчү эмчи шинчилгезин эртип ап турары чугула дээрзин тайылбырлаар апаар.

– Кандыг аарыгларның онкологияже шилчий бээриниң айыылы улугул?

– Колдуунда онкологиядан кадык амыдырал тутпайн турар, хөлүн эрттир аар деңзилиг, кадыкка хоралыг чаңчылдарлыг улус аарып турар. Оон ыңай гепатит, цирроз, баары кемдээн дээш өске-даа хоочу аарыглар онкологияже шилчий берип болур.

Шөйүндүде полиптер бар болза, ракче шилчий бээриниң айыылы улуг. Уруг савазында, эр-кыс органнарда папиллома вирусу рак аарыын тывылдырар айыылды тургузуп турар. Оон аңгыда, гепатит тывылдырар ЭпштейнБаррның вирусу база рак тывылдырар айыылы улуг.

Ук аарыгның салгал дамчып чоруп турары база эвээш эвес. Өг-бүлөзінде онкология-

дан аарып турган кижилер бар болза, ыңдыг пациентилерни онза кичээнгейге алганы дээр.

Кеш адаанга болгаш кештиң кырынга чигзинчиг борбак чүүлдер, өскерлишкуннер тыптып келир, чөдүл чиппейн туруп бээр база оон-даа өске дыкала дүвүренчиг эвес ышкаш сагындырар демдектер чылдырбайн, дүргени-биле эмчи шинчилгезин эртериниң чылдагааннарының бирээзи болур. Хөлүн эрттир изиг хүн адаанга дөглөнирге база рак аары тыптып болур.

– Рак аары бар-чогун илөредип алырда, кайы хире үе болгаш эмчилеп ап турар болза эки? Кайы эмчи-же баарыл?

– Бир чылда оода чаңгыс катап бүрүнү-биле шупту тускай эртемниг эмчи специалистериниң шинчилгезин эртип ап турза чогуур.

– Каа-Хем кожуунда бо талазы-биле байдал кандыгыл?

– Амгы үеде Каа-Хем кожуунда чурттакчы чоннуң саны 11 муң 916 киж. Оларның аразында онколог эмчиниң хайгааралында 97 киж эмненип турар. Чылдан чылче ук аарыгдан аарып турар кижилер саны көвүдөп турары дүвүренчиг.

– Эмчи шинчилгезин эртер кылдыр пациентилерни канчаар сорук кирип турар силер?

– Ол ам нарын айтырыг. Колдуунда кижилерниң медицинага бүзүрелинден хамааржыр. Киж бодунуң болгаш чоок кижилериниң кадыкшылы дээш харыысалгалыг болур ужурулуг. Эмчилер чүгле онкология аарыгларын болдурбас дээш чорудуп турар хемчеглерниң чугулазын, ук аарыгның кадыкшылга чедирип турар хоразын сагындырып чугаалаар апаар. Кадык улус аарыгның тыптыр чылдагааннарын билбес болганындан, ук аарыгдан аарып, чок болуп турары көвүдөп турар.

– Чурттакчы чонга чүнү күзээр силер?

– Амгы үеде кадык амыдырал тудары, ылаңгыя аныяктар аразында, кончуг нептереңгей апарган. Олар кадыкка хоралыг багай чаңчылдардан ойталап, спорт-биле идепкейлиг өңүктөжип турар апарганнар. Ынчангаш бүгү чонну үргүлчү шимченип, сула-шимчээшкуннерден кылып, бодунуң болгаш чоок кижилериниң кадыкшылы дээш туржуп, аргалыг-ла болза, чиир аьш-чемин өйлөп, боду бүткен чемнерден чип чоруурун күзээр-дир мен.

Чыжыргана СААЯ
чугаалашкан.

Чүгле эр кижиниң эвес, а эмчи хүлээлгемни база күүсеттим

Чоокта чаа «Шын» солунга «Ийи таалың экспонат апарган» деп чүүлүмде тыва эки турачыларның Берт-Дагже чораанының дугайында бижээнимни сактыр боор силер.

Берт-Даг сумузунче тыва эки турачылар-биле кады чорааш, чолаачыыс Радион Дадар-оолович Чувдун-биле таныжып алдым. Ооң «Эмчи шугумунга дүрген дуза чедирер төпке ажилдап чораан мен. Амгы үеде хүндүлүг дыштаныл-гада-даа болзумза, украин нацизмге удур тулчуп тургаш бажын салган аныяк оолдарның сураан дыңнааш, ар-га-дуржугамны аягылап, каш-даа кижиге баштайгы эмчи дузазын чедириптер мен дээш, алдан хар чоокшулап-даа олурар болзумза, изиг күзелдиим-биле эки турачы болуп айттаныпкан мен» деп чораанын дыңнааш, дыка-ла сонугураан мен.

Эрткен неделяда Каа-Хем кожуунче сургакчылап чорааш, Радион Дадар-оолович Чувдун-биле Держиг-Аксында чурттап олурар оран-савазынга кире дүжүп, чугаалажыр аргалыг болдум.

Радион Дадар-оолович өөнүң ишти Римма Сүгежиковна-биле бисти аш-тыг-чемниг, аяк-шайлыг уткуп алдылар. Шайлап олурар, бодунуң дугайында ол хөөрөп берди:

«Бир дугаарында, фронтучу эки турачы өгбелерим менээ сагындырган. Ачамның талазындан Улуг-Хемниң Барык кыргыстарындан, а авамны Өвүрнүң Дус-Дагдан улуг өгбелеривис 1941 – 45 чылдарда эки турачылап чораан чүве. Ол өгбелеримни сактып келгеш, «Мен чоонган мен» дээш, эки турачылап чоруун деп шийтирилеп алдым».

Радион Дадар-ооловичиниң тускай шериг операциязынче барганының бир чылдагааны болза, аныяк оолдарның хорап турарынга сагыш човаашкыны.

«Балыгланган кижиге билинместедир эмни кайнаар шын салганындан ооң дириг артар, артпазы кончуг хамааржыр чүве-дир ийин. Чамдык аныяк коллегаларым: "Билинместедир эмни кайызынче-даа салыптарга, анаа" дижир. А мээң дуржугамдан алырга, ындыг эвес. Бир эвес солагай талазында балыгланган болза, оң та-

лазынче билинместедир эмни салыр. Аныяамда ажилдап эгелээримге, менден улуг дуржугалыг дүрген дуза эмчилери ынчаар өөредип чораан» – деп, дуржугазын үлешти.

Р. Чувдун-биле бир күзели – аныяк-өскенни патриотчу чорукка өөредири, оларга бодунуң үлегерин көргүзери. Чүгле аныяк шериглер эвес, а алдан хар чоокшулай берген эр хиндиктиг улус төрөэн черин камгалаар хүлээлгелиг деп билишкенин оларга оттурары. «Чүгле эр хиндиктиг мен дээш эвес, а эмчи хүлээлгем база бар. Даңгырак берген мергежилемге эчизинге чедир шынчы болур мен. Ынчангаш чүгле эр хиндиктиглер эвес, а эмчи эртемниг херээжен-даа улузувус дайынчы хүлээлгезинден ойталавас ужурулуг. Өөм ишти Римма Сүгежиковна база, херек болза, чоруур, эмчи кижиге» – деп, ол чугаалады.

Радион Дадар-оолович – Тыва АССР-ниң 1984 – 85 чылдарда хаакка ийи дакпыр чемпиону, спорт мастеринге кандидат. Хайлыг чүве, айттан

ушкан соонда, ол улуг спорттан үнген.

1980 чылда Кызылдың эмчи училищезинге өөренип тургаш, аай-де-дир маргылдаалап чоруп тургаш, өөредилге программасындан оранчок озалдай берген болган. Ынчан шериг комиссариадындан бир капитан Афганистан баар күзелдиг улус чыып келген. Ынаар баргаш келир болза, училищени дооскан деп дипломну алыр дээрге, Радион боданмай-даа, чоруур дугайында билдиришкенин ол-ла дораан бижээн.

Хаакка тренер башкызы Василий Иванович ону билип кааш, хоорайның шериг комиссариадынга барып, Афган чоруурун соксадып каапкан. Чүге дээрге каш-ла хонгаш Радион улуг маргылдаага киржир турган чүведир. Аңаа киришкеш, башкызының күзээни дег, улуг тиилелгени алган. Училищени доозупкаш, дораан шериг албан-хүлээлгезин күүседип чорупкан. Ооң шериг албан-хүлээлгезин эрттирер үези келирге, Германияга шериг эрттириксеп, даштыкы чуртту көрүксеп турза-даа, Россия девискээринге шериг албан-хүлээлгезин эрттирер салымныг болган. Бир чыл чартык хире шериг хүлээлгезин эрттирип турда, Анголага эгелээн дайынче солдаттарны чорудар деп барган. Радион эштери-биле дайынга киржир деп барган. Чоруурунга чедир үш хонук артканда ооң авазындан чөпшээрел бербээн дугайында телеграмма келген.

«Ону дыңнааш, менче соок суг чажыпкан-биле демей болган. Хамык эштерим доозазы чорупкан, а мен артып калгаш, удаваанда чанып келдим. Суурга чанып келген үемде бир хүн айттаныпкаш, халдып турумда, суурнуң почтачызы угбай мени кыйгырып турар. Чеде бээримге, «Дайын чорутпас мен» деп телеграмманы мен чорудупкан кижиге-дир мен ийин, оглум. Аваң-даа билбээн. Улустуң чаңгыс оглу дайынга киржирге, кайын боор дээш бодум чорудупканым ол» – деп чугаалады. Авам көдээге малчыннап чораан кижиге-дир ийин. Телеграмма-даа салыр хире эвес. Ынчаар-ла ол дайынче база чорбайн барганым ол» – деп, Радион Дадар-оолович сактыышкынары-биле үлешти.

Шериг албан-хүлээлгезин

күүсеткеш, чанып келгеш, спортчу чедишкенинниң ачызында ИХЯ-га ажилдай бергенде, Чечен Республикага дайын эгелээрге, ынчан өг-бүлелиг ажи-төлдүг турган. Уругларының авазы хенертен аарый бээрге, дайынче баар аргазы чок болган.

«Үш катап чоруур дээримге, бодунмаан. Бо 2022 чылдың чазынында черле чоруур деп шийтирилээш, бодунуң изиг күзелдиг-биле чорупканым ол. Ийи ай бичии аягы болгаш, дедир чанып келдим. Кыска үениң дургузунда дыка хөй чүүлге өөренип-даа алдым. Кижиге чугаалаар аргажок коргунчуг чүүлдер болуп турар. Дүрген дуза кадар төпке-даа ажилдап тургаш, көрбээним балыг-бышкыны аңаа көргөш келдим» – деп, ол чугаалады.

Ооң өөнүң ишти Римма Сүгежиковна-биле база чугаалажыр аргалыг болдум:

«Ынаар чорааш келген оолдарга реабилитация эрттирер аргаларын күрүне өөренип көөр болза эки деп бодаар мен. Келгенден бээр эскеримге, бир-ле черге далажып турар, шыжыгычал, хорадаачал апаргандыр. Ынчангаш тускай шериг операциязынга киришкеш келген оолдарга эмчиниң психологтуг дузазын кадары чугула деп санаар мен. Бодум база эмчи шугумунда ажилдап чоруур болгаш, оолдарның байдалын дыка эки билип тур мен. Чамдык аныяк оолдар тускай шериг операциязындан келгеш, аажы-чаңы өскерилген болур. Ынчап тургаш, арага-дарыже сундуга бээриниң айыылы бар деп эскерип тур мен. Чүгле тускай операцияга киришкеш келген оолдарга эвес, а өөндө ажи-төлү-биле эжин манап олурган иелерниң база сагыш-сеткили аарып чоруур. Оларга база психологтуг дуза херек. Чүнү-даа кылыр аайын тыппайн, чамдык херээжен улус арага-биле боттарын алаактырып эгелээн таварылгалар бар.

Чүгле Маадыр ат алган улусче эвес, а еске-даа келген оолдарже база кичээнгейни угландыраары чугула. Олар шупту келген дээрже-ле, маадырлар-дыр ийин. Дискек караа хире сузлуг оңу иштинге хондур-дүндүр олурар, өлгөн-читкен улусту аай-дедир сөөртүп турганы, кан-дыг-даа кижиниң психиказынга багай салдарлыг. Ынчангаш арай деп дириг ээп чанып келген оолдарымыска моральдыг дузаны кадары чугула» – деп, ол чугаалады.

Өг-бүлениң ажил-ижинге чедишкенинни, ал-боттарынга кадыкшылды күзээш, байырлашкаш чоруптувус.

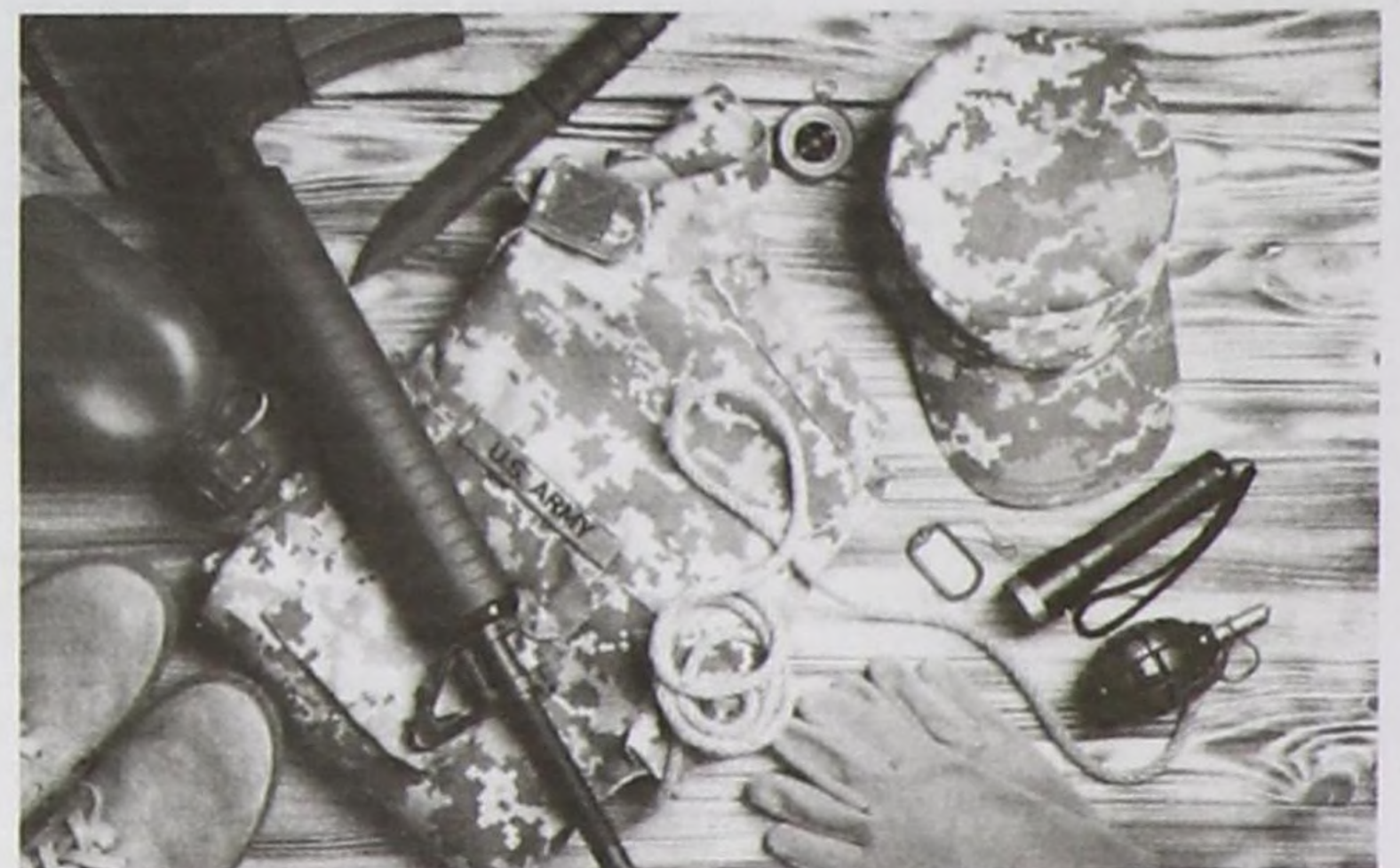
Белеткенип алыры артык эвес

Россия девискээринге долу эвес мобилизация чарлаанын шупту билир бис. Мобилизацияга хамааржыр хамаатыларның кичээнгейинге:

Күрүне силерни чугула херектиг чүүлдер-биле хандыраар дээрзи билдингир. Ынчалза-даа берге үеде, хары черге, кижиге боду курлавырлыг чорууру артык эвес. Ынчангаш дараазында даңгыда кирген чүүлдерни шыдаар шаанче белеткеп алыры артык эвес:

- Соок эрттирбес чылыг иштиги хептер (2 комплект).
- Чүндөн аргаан уктар.
- Салааларлыг чылыг хол-хаптар.
- Шенекке болгаш дискетке кедер тускай хептер.
- Белге шарып алыр калбак кур (ок суггар кармактарлыг болза, улам эки).
- Берцы идиктер.
- Кышкы эпиг куртка.

- Флис материалындан даараан чылыг хөйлең.
- Чүвүрлүг, курткалыг чаштынарын-га эпиг тускай хептер.
- Идик оъттары.
- Флистен даараан 2 бөрт.
- Моюн-ораар.
- Халбаңнааш (наушниктер).
- Чаъска-кедер
- Чиик титан материалындан кылган омааш, тавак, стакан, паш.
- Саваң, шампунь, шык салфетка дээн ышкыш арыгланыр херекселдер.
- Хан доктаадыр 2 шарыг болгаш эм-таң аймаа.
- -20°C градуска удуурда ажыглаар шоодай, каремат, олурарда ажыглаар олбук.
- Газ-биле ажылдадыр плитка болгаш баллоннар.
- Идик кургадыр херексел.
- Улуг, биче ийи рюкзак.
- Документилер сугар өл эртпес

чехол.

- Хавакка кедирип алыр фонарь.
- ОФФЛАЙН МЭПС деп халас

капсырылгалыг Яндекс картазын кирип

каан смартфон.

- 20 000 миллиамперлиг аккумулятор.
- Сорар карамельдер.

/ Арынны Айдың ОНДАР белеткээн.

Эркул Чулунов – хөгжүмчү энениң салгалы

Чоокта чаа, август айда, найысылал Кызылга 4 дугаар делегей чергелиг "Азия төвүндө хөөмей" деп фестиваль болуп эрткен. Аңаа аңгы-аңгы регионнарның төлээлери кээп киришкен. Оон аңгыда, онлайн хевирге даштыкыдан артистер база киришкен онзагай болган. Тывага кээп чораан аалчыларның бирээзи, кожа-хелбээ акы-дуңма Алтай Республиканың Улаган районунун чурттагызы Эркул Чулунов бо удаада "Шын" солунун аалчызы.

Б о чылгы "Азия төвүндө" Хөөмей фестивалыга Алтай Республиканың "Эзлү Кай" ансамбли Мерген Тельденовтуң удуртпалгазы-биле киришкеш, "Чаңчылчаан ансамбль" деп номинацияга 1-ги чергениң лауреады болган. Ук ансамбльдин бир кежигүнү – Эркул Чулунов. Ол аңаа чаңгыстың күүселдезинге 3-кү чергениң дипломантызы болган.

Эркул чүгле бо мөөрейге звес, өске-даа Россия чергелиг мөөрейлерге бодунуң салым-чаяннын бадыткап келген артист. 2020 чылда Якутскага болуп эрткен "Россияның чоннарының эпостары" деп Бүгү-российжи аныяктар фестивалына, 2018 чылда XV Делегей чергелиг тоолчулар чыыжынага "Хөөмейниң хевирлери" деп номинацияга тиилекчи болган. 2018 чылда Хакасияга "Хай-мөөрей" деп 1 дугаар делегей чергелиг хөөмейжилер мөөрейинге "Фестивальдың идегели" дипломнуң эдилекчизи. Ук фестивалга 26 хардан өрү улус аразына эң-не бичии киржикчи болуп киришкен. Ниитизи-биле 2012 чылдан тура делегей чергелиг хөөмей мөөрейлеринге чаңгыс звес удаа 1-ги чергениң лауреады болуп келген.

Оон адын чогуу-на Эрке-уул ("эрке" – чаптанчыг, эки, "уул" – оол) дээр. Тыва чонга болза, «Эрге-чассыг оол» дээн-биле дөмей. Ол чажындан тура-ла ыры-хөгжүмге сонургалдыг оол болуп өзүп келген. Оон салым-чаяннын илереп, хөгжүүрүнге кырган-авазы Любовь Трифонова Чулунованың кириген ачыдузазы улуг. Кырган-ава

боду Алтай Республиканың Улаган районунун культура төвүнүн хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузу кирип, 47 чыл дургузунда ук албан черинде ажилдап чоруур хоочун. Алтай Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы аттың болгаш хөй-хөй шаңнал-макталдарның эдилекчизи. Оон арга-дуржулгазын, билиглерин дамчыдып, өөреткен артистери эвээш звес. Улуг уйнуу Эркул Чулуновту бичиизинден тура ырлаарына, баян болгаш өске-даа хөгжүм херекселдеринге ойнаарына өөредип, кайнаар-даа баарда, эдертип, концерт, мөөрейлерге кириштирип чораан. Кырган-авазының деткимчези-биле Эркул база оон 2 кыс дуңмазы уругларның хөгжүм школазына өөренир аас-кежиктиг болганнар. Оларның ачазы шагдаа, а авазы психолог эртемниг.

Любовь Чулунованың өгбүле ансамблин тургусканы онзагай. Бичиизинде кырган-авазы, ачазы, ачазының кады төрзүн угбазы, кыс дуңмазы-биле кады республиканың кожуун, суурларын кезип, өгбүле ансамблиниң концерттерин чонга бараалгадып чоруп турганын Эркул сактып чугаалаар.

"Бир катап Телец хөлдү кежир бир суурже парходка олурупкаш, чорупкан бис. Ынчан 5 харлыг турган мен. Сценаже улус үнүп-ле турган. Кырган-авам баянга, мен варганга ойнаар кылдыр белеткенген турган бис. Бистиң оочурувус кээрге, чарлапкан. А ол үеде мен чиде халый берген болган мен. Мени дилеп шаг болганнар. Көрүптерге, сцена артында ховаган тудуп ойнап турган болган-дыр мен" – дээш, ол каттырды.

Хөгжүмчү энениң тургускан ансамбли 1988 чылда "Даг-Алтайның алдын чайы" область фестивалына лауреат болган.

Эркул Чулунов хөгжүм школазын баянист кылдыр дооскаш, улаштыр-ла Абаканның культура колледжинче өөренип кирген. Аңаа өөренип турган үезинде

Тывага удаа-дараа кээп, мөөрейлерге киржип турган. Ол хөгжүмден аңгыда, гиря көдүрер, грек-рим хурешти сонургуулар. Спорт талазына база оон чедишкени хөй. Ынчалза-даа ала-чайгаар хөгжүм талазынче тыртылар болганын ол чугаалаар. Абаканга өөренип тургаш, баянга база хомуска ойнап турган. Амгы үеде дээди эртем чедип алыры-биле, Якутскада Арктиканың күрүнениң культура болгаш уран чүүл институтунда 2 дугаар курста өөренип турар. Оон-биле чергелештир Якутск хоорайда культура школазында уругларны хөгжүм херекселдеринге ойнаарына өөредип турар. Оон мурнунда уругларның хөгжүм школазына башкылап, Культура бажынына уран чүүл ажилдакчызы болуп база ажилдап чораан.

Ол бодунуң дылын, ёзу-чаңчылдарын салгалдан салгалче кадагалап артты-

рарына үлүг-хуузу кирир дээш, чүткүп чоруур аныяк хөгжүмчү. "Дыл чокта, чон база чок" дижи дээрзин демдеглевишаан, ада-өгбелеринден дамчып келген ёзу-чаңчылдарын, ырыларын, тоолдарын өөренип, оларны тарадып-нептередир, чоннуң, чалыы салгалдың сонургалын оттурар дээш, кызып ажилдап чоруур чугаалады. Алызы барып, Алтай Республиканың культура сайыдына чедир ажилдаар күзелин база ол ойнай-сылдай илередир болду.

Аныяк хөгжүмчүнүн амыдыралында сагып чоруур кол дүрүмү – "Кандыг-даа шаптаразын, бергелер таварышса, чүү-даа болуп турда, чүгле бурунгаар! Салым-чаян 1 хуу бар болза, 99 хуузу кызымаккай ажилдап тургаш чедип алыр".

/ Чыжыргана СААЯ.
Чуруктарны маадырның архивинден алган.

| ЧАА НОМ |

Авам сактып

Чер-делегей кырында мөңгө чүве бар эвес, бойдустун чаяап кааны черле ыңдыг. Бо чырык өртемчейде бистиң аравыста эң-не эргим, хүндүткелдиг кижилеривис — аваларывыс, ачаларывыс чок-даа болза, бис оларны сактып, бодап чоруур бис. Чогаалчылар оларга тураскаадып шүлүүн бижип, композиторлар ол шүлүккө даянып алгаш, аялгаларын бижип турарлар болгай. Амгы үеде чогаалчы, композитор аттары чок-даа болза, хөйү-биле ава, ачазының дугайында шүлүктөрү, аялгаларын бижээш, ырлап чоруур аныяктарны көрүп чоруур бис. Ындыгларның бирээзи амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап чоруур Полина Сергеевна Серен «Коммунизм херели» совхозтун мурнакчы малчыны чораан, күш-ажылдың хоочуну Маадыр ие Лапчаа Чыртак-кыс Энзак уруунун чырык адынга тураскааткан «Авам сактып» деп номну чырыкче парлап үндүргөн. Бодунун чаа парлап үндүргөн номун төрүттүнгөн сууру Таңды кожуунун Кочетов суурга 2022 чылдың сентябрь 10-да Оюн Болдукпан аттыг көдээ Культура бажыңына таныштырылга-презентациясын чаңгыс чер-чурттугларынга көргүстү. Байырлалдың кежээзин Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Айгуль Оюн бедик деңгелге башкарып эрттирген. Көрүкчүлерге Тыва Республиканың культуразының тергиини О.Н. Суван-оол, Р.Ф.тиң, ТР-ниң алдарлыг артизи Д.Б. Кежиктиг солун концердин көргүстүлөр. Олар номнун байырлалын Тываның улустун чогаалчызы А. Даржайның сөзүңгө бижээни «Авам сактып» (аялгасы Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы В. Серенниң) ырызын чараш кылдыр күүсеттилер.

П.С. Серен номну бижип тургаш, адын «Авам сактып» дээни база-ла уткалыг. Кады чурттап олар өөнүн ээзи В.Б. Серенниң аялгасынга бижээни «Авам сактып» деп ырын дыңнааш, чарашсынгаш, номнун адын ынчаар адаан болду.

Чалаткан аалчылар: Кызыл хоорайда чурттап чоруур, 80 хар ажып турар, күш-ажылдың хоочуну, Таңды кожуунун хүндүлүг хамаатызы Т.Э. Оюн уруглары-биле; Таңды кожуунун чагырга даргазының оралакчызы Э.С. Сат болгаш Өвүр, Кызыл хоорайдан төрелдери С.С. Полинага чылыг-чымчак сестерни чугаалап, байырын чедирип, белекчигештерин-даа сөңнедилер. Кожуун даргазының шаңналы «ТАР 100 чыл» деп медальды Э.С. Сат байырын чедирбишаан, Полина Сергеевнага көрүкчүлерниң мурнунга тывысканы өөрүнчүг болду.

Ам Маадыр ие Лапчаа Чыртак-кыс Энзак уруунга база өөнүн ээзи Лапчаа Сергей Мажак оглу сугларга эглип келиилиңер. Олар Суг-Бажы (Кочетов) суурга 1950 чылдарның эгезинде «Сталин» колхоз турда, оон үндезилекчилериниң бирээзи. Ол чылдардан эгелеп төрөөн колхозунга, «Коммунизмниң херели» совхозка мал ажил-агының сөөлгү чылдарында чедир үрө-түннелдиг ажилдап, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыннары аттың эдилекчилери-даа болдулар. «Коммунизмниң херели» колхоз Тыва АССР турда, кончуг бай (мал, тараа-зы-биле) байлак колхозтарның бирээзи турган. Ынчангаш республиканың иштинге эң-не сөөлгү колхоз тургаш, совхозче шилчээни ол. Колхозунун сайзырап хөгжүүрүңгө С.М. Лапчаа, Ч.Е. Лапчаа улуг үлүх-хуузу киригеннер. Малчын кижиниң ажылы эң берге ажилдарның бирээзи дээр-

/ Полинаның ачазы, авазы.

зин билер болгай бис, ынчалза-даа бо өг-бүлө хөй ажыл-төлүн өстүрүп, шуптузун дээди эртем-билигге чедиргени бөдүүн өг-бүлөгө ховар дээн таварылга. Лапчаа Чыртак-кыс Энзак уруун 10 чашты божааш, өстүрүп кижизиктени дээш СССР-ниң баштаар чери «Маадыр ие» деп атты тывысканы анаа эвес. Бодум база бо өг-бүлени кончуг эки билер мен. Ажылым аайы-биле оларның өөнгө бо-ла кире дүжер турган мен. Хүндүлээчел, ак сеткилдиг, үнген-кирген чонун изиг шайы, амданныг тыва чемнери-биле хүндүлээр чорааннар. Оларның уруглары-биле кады ойнап, интернатка чурттап, өөренип өзүп келдим. П.С. Серен школага кончуг эки өөренип, ону дооскан соонда, дыл талазы-биле дээди эртемни чедип алган. Кочетов, Бай-Хаак школаларының доозукчузу П.С. Серен баштайгы эртем ажилдакчызы болгаш дыл эртеминге кордакчы атты эң баштай чедип алган. Ч.Е. Лапчааны орус дыл кырында «Таңды — мой благодатный край» база тыва дылда «Таңды кожуунга чурттап чораан болгаш оюн уктуг өгбелеримниң маадырлыг чоруу» деп номнарымда бижээним анаа эвес.

Кызыл хоорайда чурттап турар улуг назылыг өгбөм Оюн Татьяна Элестей уруу мени солун-сеткүүлге, номнарга кожуунун, суурнун болгаш чоннун төөгүзүн алдаржыдып

бижип турары дээш чон мурнунга чылыг-чымчак сестерин сөглөп, кадак, ном болгаш өртектиг белзэн сөңнеди. Байырлал үезинде мени шаңнап, мактаптарын бодаваан мен. Кижини чон мурнунга мактап турар улус ховар болгай. Ол меңээ улуг өөрүшкү, үнелел болду. Ынчангаш улуг өгбөмге черге чедир мөгейип, четтиргеним илереттим.

Номнун автору П.С. Серен суурнун чонунга, өөреникчилерге, хоочуннарга, чалаткан аалчыларынга, чаңгысклассчыларынга, угбазы Надеждага, дуңмалары — Лена, Элла, Мерген, Венера, Надеждага четтиргенин чон мурнунга илеретти. Ол ышкаш кады эдержип чоруур эштери, чурукчу О.Н. Суванга, хоочун артист Д.Б. Кежиктигге, башкарыкчы Айгуль Оюнга болгаш Оюн Болдукпан аттыг көдээ клубтун ажилдакчыларына улуг деткимче-дузанын көргүскени дээш өөрүп четтиргенин база илеретти.

Чалаткан аалчыларга болгаш суурнун чурттап чыларынга авазының дугайында «чырык, онзагай сактышкыныңар бисти хей-аът кирип, биске чаагай сеткилди оттурду, ынчангаш авам бистиң аравыста чок-даа болза, бисти чырык черге бодарадып, эртем-билигге чедирип, өглөп-баштап, шын орукче углап каанынга четтиргенимни илеретпес аргам чок» — деп чулаалады.

П.С. Серен авазы амгы

үеде чок-даа болза, өөрүп четтиргенин илередирге, Мөңгүн-Тайга чурттуг Тыва Республиканың чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Галина Доңаковна Мунзуктун 1972 чылда бижээн «Авамга» деп шүлүүн (аялгасын Тыва Республиканың Композиторлар эвилелиниң кежигүнү Калбак-оол Сотпаевич Салчак бижээн) сактып келдим.

Г.Д. Мунзук база 9 ажы-төлдүг чораан Маадыр ие-дир. Ажы-төлүн азырап өстүрүп, эртем-билигге чедирип, өглөп-баштааш, амыдыралче шын орукту айтып бээрге, олар эки чурттап чоруурунга чоргаарланып, авазынга тураскаадып, четтиргенин илередип «Авамга» деп шүлүүн бижээни ол боор. Ынчангаш бо ырыны П.С. Серенниң авазында, бодумнун авамга болгаш көрүкчүлерниң аваларына тураскаадып, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, авторнун өөнүн ээзи Владимир Серен баянга ойнап бээрге, «Авамга» деп ырыны күүсеттим. Шүлүк бо чылын 50 харлаар, сестери частына берген чадавас.

*Хаяалыг хүн өртемчейге турбаан болза,
Хайымныг иш амыдырал турар деп бе?
Хайыралдыг авам чаяап казбаан болза,
Хамааты бооп чоргаар чурттаар шаам бар бе?*

*Авам аазын эмген болгаш,
кадык-шыырак,
Ажыл-ишке холум дыңзыг,
шалып чор мен.
Дажыг хем-даа оруумну дуй моондактаза,
Дадай дивейн чара чүткүп кеже бээр мен.*

*Ынчаар мени бүгү чүүлге өөредип,
Ынакшылым, сүмелекчим болуп чордун.
Сени йөрээп, эки күзеп күзевишаан,
Четтиргеним илередиң, ынак авай.*

/ Сергей ОЮН.

| ХУУДА БОДАЛ |

Чараш эвес "моданы" соксадыр болза эки

Сөөлгү үеде аңгы-аңгы албан черлериниң, ылаңгыя тус чер бот-башкарылга органнарының социал четкилерде арыннарын ажыдып, ында медээлерни номчуурга, улуг-биче эрге-дужаалдыг дарга-бошкаларның ажил-чорудулганын чырыткан чүүлдерде, даргаларның фамилияларын биживес, чүгле адын болгаш адазының адын бижири чараш эвес "мода" тыптып келген.

Чижээ, "Дүүн Иван Иванович бистиң кожуунга кээп чораан. Кожуун даргазы Петр Петрович биле суму даргазы Олег Олегович Иван Ивановиче кожуунда, сумуда кандыг ажил чорудуп турарын илеткээнер" диген уткалыг чүүлдерни сумуларның, кожууннарның болгаш суму,

кожуун деңгелдиг албан черлериниң социал четкилерде арыннарындан номчуп болур.

Бо чараш эвес, албан ёзунун дүрүмнеринге таарышпас чүүлдү, «моданы» та кым эгелеп каан чүве — ону тодарадыры ам болдунмас. Бодавыже, оон дөзү Тываның, тываларның эрткени феодалдыг үелерден үнген хевирлиг.

Эрткен чүс чылдың 1970 — 80 чылдарында республиканы баштап турган коммунисттиг партияның удуртулгазы, хурал-суглаага-даа, солун-сеткүүлдерге-даа: «Тыва феодализмден үнгеш, капитализмни ажыр халааш, социализмге, оон соонда сайзыраңгай социализмче кирген!» деп илеткеп турганын, ынчан чаш-чалыы, анык-даа турган болзумза, эки

сактыр-дыр мен. Тыва, тывалар 20-ги чүс чылда, чамдык чоннарның чүс-чүс чылдар иштинде эртер оруун эрткени шын, оон-биле кым-даа маргыжып шыдапас. Ынчалза-даа чоннун, ылаңгыя эрге-дужаал элзээн дарга-бошкаларның мээ-медерелинде феодалдыг үелерниң артынчылары чилинче кирип сиңе берген чүве ирги бе деп чамдык-чамдыкта бодап кээр мен. Оон бир херечизи — улуг-биче даргаларның фамилияларын безин биживес, чүгле ады-биле адазының адын бижири апарганывыс ол эвеспе?

Даргаларга ыңдыг янзылыг онза хүндүткелни көргүзүксээн чамдык ажилдакчылар удуртукчуларын ынчаар бижиштерге, өскелери оларны өттүнүп алгаш, ыңдыг «мода» сүрүп

чорупканы ол деп бодаар мен. Суму, кожуун деңгелдиг дарга-бошкалар шупту дээди эртемниг улус болганда, бо чараш эвес чүүлдү чүге боттары эскерип, соксатпайн турар чүве. Бодавыже, олар база олардан бедик эрге-дужаалдыг дарга-бошкаларны чүгле ады болгаш адазының ады-биле адап, бижириге, оларга онза хүндүткелди көргүскенивис ол деп бодап турарлар ирги бе деп бодап база бар.

Өске улуска та кандыг, а меңээ амы-хуумда, улуг-биче эрге-дужаалдыг дарга-бошкалар дугайында медээлерде оларның фамилиязын биживейн, чүгле адын, адазының адын бижири каан боорга, чүгле ийик, феодалдыг үелер сагыжымга кирер, ынчаар

бижээн чүүлдер хайыраатыларга карачалдарның сөгүрүп турганы ышкаш болур чорду...

Тывада, республика деңгелинде, Россияда федералдыг деңгелде мындыг чараш эвес «мода» чок болдур ийин. Россияның Президентизин-даа Владимир Путин деп, Тываның Баштыңын-даа Владислав Ховалыг деп кайда-даа дорт бижип каарга, «хем-даа келдее бербээн, чон-даа чолдая бербээн». Чоннун хүндүткелни оон эвээж-дай бербээн. Ынчангаш социал четкилерге медээлер бижириде, феодализмден укталган хире ол сөгүрүүчел багай чаңчылдан адырлып, чараш эвес «моданы» соксадыр болза эки.

/ Мерген АНАЙ-ООЛ,
Россияның журналистер эвилелиниң кежигүнү, «Тыва медиабөлүк» информастыг агентилелдин кол редакторунун оралакчызы.

ВНИМАНИЕ! РОЗЫГРЫШ!

МедиаХолдинг
"ТываМедиаГрупп"

**ПОДПИШИСЬ НА ГАЗЕТЫ
"ШЫН" ИЛИ "ТУВИНСКАЯ ПРАВДА"
НА ПЕРВОЕ ПОЛУГОДИЕ 2023 ГОДА
с 15 сентября по 20 декабря 2022 года
И ПРИМИ УЧАСТИЕ В РОЗЫГРЫШЕ!**

Оформи подписку онлайн на сайте podpiska.pochta.ru
или в любом почтовом отделении филиала ФГУП "Почта России"

Пришли копию квитанции и узнай
подробности розыгрыша, количество и порядок
получения приза в ИД "ТываМедиаГрупп"
по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, каб. 309
тел.: 8(394-22)2-18-10, сот.: 8-923-267-0749
эл. адрес: tuvamedia@bk.ru
ИНН 1701062430

Призы:
1. Микроволновая печь DEXP
2. Мультиварка Goodhelper
3. Блендер стационарный DEXP
4. Погружной блендер Eson
5. Электрочайник Aceline
6. Термопот чайник Atlanta
7. Сертификаты на муз. поздрав-ие
8. **ГЛАВНЫЙ ПРИЗ -**
ТЕЛЕВИЗОР LED DEXP

12+

ТЫВА МЕДИАГРУПП АКЦИЯ

«Бабушка, дедушка + внуки»

ШЫН + СЫЛДЫСЧЫГ.Ш = 500 руб

Тувинская ПРАВДА + Тыванын НЫЯКТАРЫ = 500 руб

Акция действует
с 12 сентября по 30 сентября 2022
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309,
г. Кызыл, ул. Комсомольская, д. 19, каб. №222

**Музыкальная передача
"От всей души"**

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ
НА РУССКОМ И
ТУВИНСКОМ ЯЗЫКАХ

3500 руб.

- 1 песня
- 6 фото
- до 70 слов

ПО АДРЕСУ
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10, 8-923-267-0749

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

ТЫВА МЕДИАГРУПП

**ГАУ РТ «ИД» Тывамедиагрупп» предлагает большой выбор
сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации
на заказ, а также полиграфические услуги
любого уровня сложности в г. Кызыл.**

СУВЕНИРЫ

С ВАШИМ ЛОГОТИПОМ

tuvamedia@bk.ru
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации Улуг-Хува Кара-кыс Ирил-ооловны о предоставлении земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, с разрешенным использованием для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Булун-Терек, ул. Ленина, дом 14, с общей площадью 1408 кв. м. с кадастровым № 17:14:0301013:319 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 18.07.2022 г. № 272).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: по окончании 30 дней с даты опубликования данного извещения.

Администрация муниципального района Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва.

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации Кенден Сай-Даша Шолбановича о предоставлении земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, с разрешенным использованием для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. 60 лет Октября, дом 24 а, с общей площадью 800 кв. м. с кадастровым № 17:14:0101029:811 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 29.08.2022г. № 334).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: по окончании 30 дней с даты опубликования данного извещения.

Администрация муниципального района Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки Иргит Уянамаа Бай-Кокновны о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, для ведения личного подсобного хозяйства, с общей площадью 25000,00 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Кара-Холь, местечко Тарбаганны-Ой.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул.Комсомольская, д.19, каб. №222.

Утерянный аттестат о полном среднем образовании серии 17 АБ №0006833, выданный в 2011 г. МБОУ СОШ № 1 с.Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва на имя Хомушку Долаана Виленовича, считать недействительным.

ТЫВА МЕДИАГРУПП

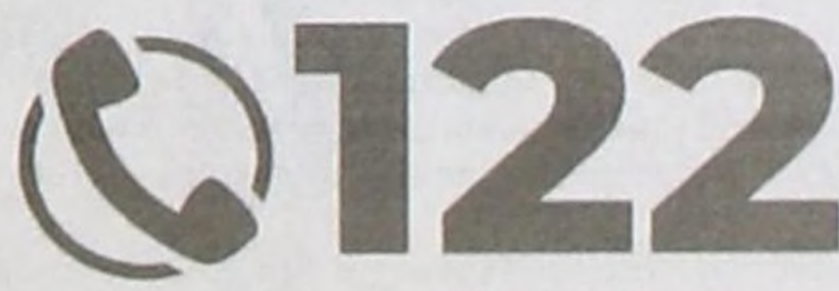
Скидка на все издания «ИД» Тывамедиагрупп»

ШЫН **ТУВИНСКАЯ ПРАВДА** **ТЫВАНЫН НЫЯКТАРЫ** **СЫЛДЫСЧЫГ.Ш**

960 руб.
ВМЕСТО 1480 руб.

АКЦИЯ ДЕЙСТВУЕТ с 12 сентября по 30 сентября 2022 года.

Тыва Республикада долу эвес мобилизация
талазы-биле айтырылгарга харыылаар
чаңгыс аай "изиг шугум" ажилдап турар

долу эвес мобилизация
талазы-биле "изиг шугум"

Республиканың девискээринге ук
дугаарже стационар-даа, мобилдиг-даа
телефоннардан долгаары халас

Студентилерге
долу эвес мобилизация
дугайында

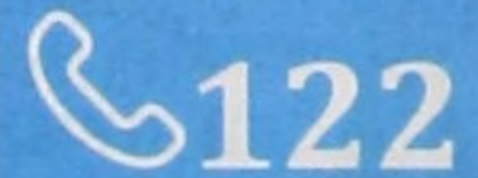
"Изиг шугум"

8 (800) 222-55-71 (немелде
дугаар 1, немелде дугаар 2)

ЧУГУЛА ХЕРЕК
ТЕЛЕФОННАР

ЧАҢГЫС ААЙ
CALL-ТӨПТҮҢ
ТЕЛЕФОНУ

ДҮРГЕН ЭМЧИ
ДУЗАЗЫ
ХЕРЕГЛЭЭНДЕ,
103, 112
ДУГААРЛЫГ
ТЕЛЕФОНЧЕ ДОЛГА!

ПОЛИКЛИНИКАЛАР
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Республиканың
уруглар
поликлиниказы –
6-14-24, 8-900-160-
0015, 8-900-160-3434.

Кызылдың хоорай
поликлиниказы –
3-73-73, 2-88-10

Консультация-
диагностика
поликлиниказы РЭ
№1 – 3-72-72, 2-18-63

ГОСПИТАЛЬДАР:

Республиканың
уруглар эмнелгези –
3-24-66, 89293581602

Хөй талалыг эмчи
төвү – 89235901323,
6-08-63, 6-08-50,
6-08-53, 6-08-51.

Халдавырлыг
аарыстар
эмнелгези
(Чехов кудумчузу,
65 дугаар бажың) –
89235901323, 6-68-80,
6-05-62, 6-40-60.
Перинаталдыг төп –
7-75-77 (call-төп),
2-27-57, 3-04-72.

Теркорпус РЭ №1 –
3-66-77

Хоозун-мегеге бүзүрзэн херээ чок

Украинада тускай шериг операциязы эгелзенинден бээр бистиң чуртувустуң удурланыкчылары чон ортузунга хоозун-меге медээлер тарадып, чонну коргудуп, кылык-чарын хайынды-рары-биле, информастыг дайынны ай-айы-биле чорудуп келген. Оларның кол сорулгасы – Россияның хөй омак-сөөктүг чоннарының аразында харыл-зааларын суларадыры, аңгылаары, ооң-биле чурттуң күш-шыдалын баксырадыры. Чүвени чедир бодап билбизиниң хараазындан азы хоойлу-дүрүмнер талазы-биле билиглериңиң чедишпезинден ол хоп-мегеге бүзүрп турар улус эвээш эвес.

Бо удаада Президентивис В. Путинниң чарлааны долу эвес мобилизацияга хамаарышкан курлавырда шериг оолдарның боттарын, оларның чоок улузун коргудуп-сүртедип, оспаксырадыры-биле база хөй-ле хоозун медээлер социал четкилерде тарап эгелзэн. Оларның чамдыктарының шынга дүүшпейн турарын тайылбырлаарын кызыдаалыңар.

ТЕЛЕФОН ДАМЧЫШТЫР КЕЛДИРИИШКИН – МЕГЕ

Мобилизация дугайында хөй медээ-лер аразында, шериг комиссариаттарын-че телефон дамчыштыр улус келдирткен меге медээ берикчилери эндерилген дугайында Россияның Камгалал яамызы бодунуң Telegram-каналына дыңнаткан. Яамының медээзи-биле, ында шериг-же келдиртип турар улустуң даңзын хынаар бүгү чат-боттар фейктер болуп турар. Ооң кадында, шак ыңдыг фейк медээлер көөр дээш, ону ажыдыптар болза, ол кижжи боду меге медээниң үндезлекчизи болу берип болур. Телефон дамчыштыр долгап турар мегечилер, шериг комиссариаттарының төлээлери бис деп, чугаалап турар. Ше-

риг комиссариаттарынче хамаатыларны кажан-даа телефон дамчыштыр келдиртпейн турар. Серемчиледиг болуп, шак ыңдыг меге медээ берикчилериниң дугайында социал четкилерге дарый тарадыр болза эки дээрзин, үстүнде айтыкан яамы сагындырып турар.

Россияның Камгалал яамызы дугаары 53 Федералдыг хоойлу ёзуугаар шеригже келдиришкени амы-хууда хамаатының холунга тутсуп бээр азы "Россияның почтазы"-биле чурттап турар черинде кири бижидилгезиниң аайы-биле чорудар.

Оон аңгыда, тускай шериг операция-зынга киржири-биле долу эвес мобили-зацияже келдиришкени алыр улустуң үндезиниң даңзын «Яндекс.Еда», Delivery Club, СДЭК сервистерни үрөп ажытканындан тараан бе дээрзин ам-даа тодарадып турар.

МЕГЕ ДОКУМЕНТИЛЕР – ХАМААТЫНЫҢ БОДУНГА ОНДАКТЫГ

Россияда долу эвес мобилизация чарлаттыгган хүн – сентябрь 21-ден тура меге мөлчүкчүлөр саны хенертен көвүдзэн. Эксперттерниң санап турары-биле алырга, удавас меге документи-лер кылыр болгаш виза, билеттер садып алырынга эптиг байдалдарын сыгаан сервистерниң тускай рыногу тургустунза хөңнү. Шак ыңдыг мегени тудуп алыр дизе, кан-дыг аргалар барын болгаш меге документ ап чораан дээш кандыг айыылга тавар-жып болур, меге мөлчүкчүлөргө алыспас дизе, чүнү канчалза экил дээрзин интер-нетте медээлерден ушта бижилге.

ӨТТҮНДҮР КЫЛГАН МЕГЕ ДОКУМЕНТИЛЕР

Мөлчүкчүлөр телефон дамчыштыр долгааш, мобилизацияже келдириш-кини узадып бээринге дузалыг доку-менти-лер кылдырып бээрин саналдаар. Ону кылырда, хамаатыны чуруун, доку-менти-лерин болгаш 27 муң рубльди шил-

чидип берзин дээр. Чүгле акшаны шил-чидипкен соонда, бузурукчу дораан-на хамааты-биле харылзааны үзүп кааптар. Ынчан хамааты чүде-даа чок каар: доку-менти-де-даа, акшада-даа. Ооң кадында документи-леринде айтыкан бодунуң дугайында үндезин медээлерин мегечиге эки тура-биле айтып берген болур.

ӨРТЭЭ ХӨЙ ЭВЕС ДЭЭНИНДЕ УЖУР-ЛА БАР

Сактырга, телевири хөй эвес ышкаш сагындырар, ынчалза-даа бүгү чажыт ында болур. Корткан, девидзэн үезинде улус каш-даа акшаны төлээринден чал-данмас. "Амдызында кылдырып алыр арга турда, дүрген шимченир, шынзыл-ганы кылдырар". Шак ынчаар девидзеш-кинге алыскаш, мөлчүкчүлөргө мегеледип турар.

Чамдык черлерде мөлчүкчүлөр улустуң бажыңнарынга чедип, меге келдиришкенин көргүскөш, бир эвес акша төлөп бээр болза, хамаатыга кел-диришкенин тывыспайн барып болурун чугаалап турар. Ындыг таварылгада, келдиришкени тыпсып келген кижиниң, шынап-ла, шериг комиссариатындан бе дээрзин билип алырда, ооң шынзылганын албан көргүзерин дилээр.

КЕЗЕМЧЕ

РФ-тиң КХ-ниң 327 чүүлү ёзуугаар меге азы документи-ни өттүндүр кылганы дээш 3 чылга чедир хосталганын казыдып шииттирер азы дөрт айдан алды айга чедир хоругдадыр, чок болза, хосталга-зын ийи чылга чедир казыдып шииттирер. Ооң кадында, РФ-тиң ИК-же шеригден дескени дээш кеземче херзэн (РФ-тиң КХ-ниң 339 чүүлү) оттурары-биле бижик кириеринге шериг комиссариатынга чыл-дагаан болур.

Шак мындыг дүшкүүрлүг үеде меге документи-лер ажыглаары – хамаатының бодунга улуг ондактыг.

/ К. МОНГУШ белеткзэн.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000, Тыва Республика Кызыл
хоорай, Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.
Чарлал килдизи – 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак –
2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы – 2-17-94

Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албанниң Тыва Респуб-лика талазы-
биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрткзэн.

Херечилелдин дугаары –
ПН №ТУ17-00068.
Солунну «Тываполиграф» АН-ге
пар лаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-ко, 1).

Солунда парлаттыгган материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттыгган саннары
бол гаш өске-даа фактылары,
дыңнадылганы дээш авторлар боттары
харыылаар.
Чагыдылга индекиси:
хуу кижилер-ге – П6855,

организацияларга – П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).
Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар – 21.00, херек кы-
рында – 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефон че долгаар.
Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуң почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы
6966 кезек

2022 чылда "ШЫН" солуннуң
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1005,20
рубль.
Тел.: 2-01-35